

פרק עשירי — 'אלו הן הנחנקין'

'שמע מינה כל היכא דאיכא הכאה סתם — לאו מיתה הוא' — והא דכתיב 'מכה אדם יומת?' — אכן כלול במקרא זה מכה אביו שדינו במיתה בהכאה לבד, וכמבואר להלן שכתוב זה נדרש על מכה אביו. ומכאן המקור לדבר, מדלא כתיב שמת משמע (גם) הכאה בעלמא, והרי אי אתה יכול לקיימו אלא באביו (כ"נ פשוט).

'הכחישה באבנים' — כלומר, שהעמידן עליה עד שהוכחשה בכחש דלא הדר (כמו שכתבו בתוס'). ולא שזרקן עליה, כי אף על פי שלא יצא דם החוצה, כל שנצרך הדם הרי זו חבורה [כמבואר לכאורה בדין הכהו על אונו שחייב לפי שאי אפשר שתצא ממנו טיפת דם (ב"ק פו:), והיינו בתוך הגוף, כמבואר ברמב"ם (ממרים ה,ו). ואולם יש מקום לחלק בין נצרך הדם שעומד לצאת לולא שהעור מונעו, ובין קיבוץ הדם למקום אחד — חילוק זה כתב בספר מנחת שלמה לב, ג. וצ"ע].

'אם אינו ענין לנפש בהמה תניהו ענין לנפש אדם' — ע' במש"כ במכות ח:

'דאיבעיא להו: בן מהו שיקיז דם לאביו? רב מתנא אמר: ואהבת לרעך כמוך. רב דימי בר חנינא אמר: מכה אדם ומכה בהמה... אף מכה אדם לרפואה — פטור. רב לא שביק לבריה למישקל ליה סילוא. מר בריה דרבינא... דילמא חביל... אחר שיגגת לאו, בנו שגגת חנק' — דעת הרמב"ם (ממרים ה,ז) והרמב"ן (בתורת האדם) ועוד (וכן נקט הרמ"א יו"ד רמא), שזה שיש למנוע את הבן מלהקיז לאביו לרפאתו, דוקא בשיש שם אומן אחר שיכול להקיז, אבל אם אין אחר — מותר.

[ונראה שמקורו מדברי הסוגיא עצמה, שהרי חילקו בין הקות אחר שאין שם אלא חשש שגגת לאו, ובין הקות בנו שיש שם שגגת חנק — והלא שניהם איסור תורה, מה לי לאו מה לי כרת (ומצינו בכמה מקומות בגמרא שנחלקו בסברא זו. וע' באריכות בחדושי הגר"ר בענגיס ח"א כא שהאריך בענין זה והעיר מסוגיתנו). אלא נראה שהסברה היא פשוטה, שודאי יש לנו להעדיף לעולם חשש שגגת לאו מחשש שגגת חנק, ולכן עדיף שאחר יוציא דם ולא בנו. ואולם אם אין אחר הותר גם לבן, כשם שהותר לאחר להקיז ואין חוששים ללאו דחבלה, כיון שעושה כן לרפואה (וכל זה מתבאר בחדושי הר"ן).

ולפי סברא זו היה מקום לומר שאם יש אפשרות שיקיז אדם שאינו מצווה במצוות, כגון קטן — עדיף טפי. וכן עדיף לפי"ז שיקיז לו אומן נכרי, שהרי יש להעדיף שיכשל הוא משיכשל ישראל. אך זה דבר חדש שלא שמענוהו. אלא המחזור הוא שהתורה נתנה רשות לרפואה אחרת, ואינו צריך לחוש שמא יחבול (וכמוש"כ הרמב"ן בתורת האדם — הביאורו הפוסקים), ולכן אין צורך להעדיף אחר. ואולם הסברא הראשונה נשארת, שיש לנו להעדיף סתם אדם מאשר בנו. וצ"ע.

ואין להקשות לפי זה דהוה מצי למימר, אחר — איכא חדא איסורא, בנו איכא תרתי — שהרי לא גרע אביו מסתם אדם ובנוסף הוא אביו, ולכן ודאי יש להעדיף אחר — הא ליתא, שהרי לא מצינו אזהרה מיוחדת למכה אביו, ואין כאן שני לאוין, אלא מוזהר משום 'פן יוסיף להכותו' כשאר כל אדם, (כמבואר ברמב"ם שם ה,ח מהספרי), ולכן הוצרכו לחלק בין לאו לחנק. ויש מן הפוסקים שסברו שרב ומר בריה דרבינא שלא הניחו את בניהם לרפאותם, חולקים על רב מתנא ורב דימי, וסוברים שלא הותר כלל לבן להקיז לאביו, אפילו בדליכא אחר (כן היא שיטת בית יוסף יו"ד שם בדעת הר"ף והרא"ש. וע' ב"ח שחלק ובאר שאף להר"ף והרא"ש מותר בדליכא אחר, שלא דיברו בגמרא אלא כשיש אפשרות באחר).

להלכה, הנה נשאל הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה לב. תשובה לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל, בספרו גשר החיים ח"ב), בדבר חובש מומחה, האם רשאי להזריק זריקות לאמו. וצידד להתר על סמך כמה טעמים, וזה תורף דבריו:

אף על פי שהיה נראה לכאורה שיש לחוש להחמיר כשיטת הבית-יוסף שאפילו בדליכא אחר אסור, מה גם שיש לאותה אשה בעל החייב ברפואתה, ומה לו לבן להכנס לספק שגגת חנק, מכל מקום כיון שלפי דעת הרמב"ם ודעימיה, שכמותו פסק הרמ"א, מה שמנעו החכמים את בניהם זהו חומרא בעלמא כשיש אחר, וכיון שהבן יעשה את הזריקות בחנם, ואין אחר שיעשה בחנם — הרי זה נחשב כליכא אחר' (והביא סעד לכך מהרב 'יפה ללב').

ועוד, אפילו לדעת האוסרים הלא טעם האיסור שמא תוך כדי טיפולו יחבול במקום אחר ללא צורך, וזה שייך בהקזה ובהוצאת קוף וכדו', אבל הזרקת זריקות שעל פי רוב אינה עושה חבורה כלל, מסתבר שאין להחמיר.

ועוד צירף לזה דברי המנחת-חינוך (מה) שאם האב או האם מוחלים בפירוש [גם על הטעות אם תארע] ומצוים לו על זה — אינו עובר כלל. וכתב להוכיח כשיטה זו. ואם כי מדברי הפוסקים לא משמע כן, מכל מקום דברי סברא הם שאין לחוש במקרה כזה ל'שגגת חנק', ויש לצרפם כסניף להלכה. ובשו"ת שבט הלוי (ח"י קנט) לא התיר הדבר אלא אם הבן יעשה הפעולה טוב יותר מהאחר [שבאופן זה נכלל בגדר 'ליכא אחר' שפסק הרמ"א להתיר]. או באופן שאדם אחר יטול שכר מופרז מאד על השכר הרגיל.

א. סברת הפוסקים שאין מחילה מועילה, מתבארת בספר משך חכמה (תבוא כו, טז), שפרש קרא ד'ארור מקלה אביו ואמו' מלשון קלות, שמקניטו ומצערנו מפני שידע שאביו ימחול לו, שהרי הוא חס על עונשו של הבן, ולכן אררו על כך. וזו הסיבה שרב ומר בריה דרבינא מנעו בניהם, ולא מחלו להם מראש, דקאי בארור. ע"כ.

וכן נקטו כמה אחרונים בפירוש, שאין מועילה מחילה לגבי הכאה — בטורי אבן מגילה כת. וכן בשו"ת פרי יצחק (ח"א סוס"י נד) נקט כדבר פשוט שאין שייכת מחילה גבי הכאה, ואפילו לענין חובל בחברו צידד שלא יועיל לענין ה'לאו' [ותמה שם על הטו"א שהשוה הכאה לבזיון]. וכן בשו"ת שבט הלוי (ח"ב קיב, ד; ח"ה, קונטרס המצוות כד, ב; ח"י קנט) תמה על דברי המנ"ח, שנראה מן הגמרא ומן הפוסקים שאין מועילה מחילת האב לענין הכאה.

ב. לכאורה נראה שהגרש"ז לא דיבר אלא בזריקות רגילות [ולא רק בזריקה לשריר או לשכבה התת-עורית, שאין מצוי כלל שיוציא דם. אלא נראה שאפילו זריקה לוריד, הגם שתמיד יוצאת טיפת דם לאיבוד, נראה כיון שזה מצורך הרפואה וא"א בלאו הכי, אין לחוש], ואולם 'פתיחת וריד' לצורך החדרת תרופות וכיו"ב, נראה שדומה ממש להקזת דם דאיכא למיחש שמא לא יכוין בוריד, כמו שמצוי הדבר הרבה, וכמפורש חשש זה בחדושי הר"ן. ונראה שאין לחלק בין מומחה יותר לפחות, שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורין. וצ"ב בפוסקים.

ג. ע"ע שו"ת דובב מישרים ח"ב סוס"י ד; שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג לו, ד"ה והנה כפי; חו"מ ח"ב סו; שו"ת שבט הלוי ח"ב קיב, ג.

דף פה

'בעו מיניה מרב ששת: בן מהו שיעשה שליח לאביו להכותו ולקללו? אמר להם: ואחר מי התיירו?! אלא כבוד שמים עדיף, הכא נמי כבוד שמים עדיף... תא שמע, היוצא ליהרג... מאי הוי עלה? אמר רבה בר רב הונא...' — שתי שיטות יש בראשונים בפירוש הסוגיא; יש מפרשים שכל הנידון

הבליעה, או כשלא הוכשרה לקבל טומאה. ולתירוץ אחר, כל שנטמאה התרומה לאחר שנטמא גופו – חייב. ונחלקו בדבר ר"ת וריב"ם;
זר שאכל תרומה (ביכורים או חלה);
א. רב חולק וסובר שאינו אלא באזהרה. ויש דעה הסוברת שתרומת פירות מלבד דגן תירוש ויצהר – באזהרה ולא במיתה. (ע' מלאכת שלמה ריש מעשרות אליבא דהראב"ד, ובשו"ת שבט הלוי ח"א קסג,ג).
ב. אין חילוק בין זר שאכל תרומה טהורה או טמאה (רמב"ם תרומות ו,ו);
זר ששימש במקדש (בעבודת 'גמר' וכו'ל. וכרבי ישמעאל. ויש אומרים בסקילה וי"א בחנק, כנ"ל);
טמא או טבול יום ששימשו במקדש (ודלא כרב ששת דלעיל);
מחוסר כפרה ששימש.
יש אומרים שמחלוקת הסוגיות בדבר. וגם דעת הרמב"ם אינה ברורה;
מחוסר בגדים; שאינו רחוק ידיים ורגלים, שתוי יין, פרוע ראש – ששימשו במקדש;
בעל מום ששימש – לרבי דינו במיתה, ולחכמים – באזהרה;
המועל במזיד – לרבי דינו במיתה, ולחכמים – באזהרה.
ישנם עוד חייבי מיתה שלא מנאום בברייתא; כהן שנכנס לקדש הקדשים שלא בשעת עבודה,
כהן היוצא מהמקדש בשעה שעובד, מחסר מסממני הקטורת, הגונב כלי שרת (לדעת הרמב"ן),
הכובש נבואתו, והמוותר על דברי הנביא, ונביא שעבר על דברי עצמו (ערמב"ם סנהדרין יט).
ויש שאמרו עליהם שדינן במיתה והכוונה שקרובים לעוון מיתה. (עתוס' בכורות כ ד"ה וכי; רא"ש מו"ק פ"ג ג. וע"ע בספר נפש חיה לר"ר מרגליות קנו, יח).

פרק עשירי; דף פד

קפ. אלו הן הנחנקים?

אלו הן הנחנקין:
המכה אביו ואמו (ולא מצינו בו כרת. וכבר תמהו על דברי ספר החינוך (מה) שיש בו כרת);
הגונב נפש מישראל והתעמר בו ומכרו;
זקן ממרא על פי ב"ד הגדול;
נביא השקר והמתנבא בשם עכו"ם;
זנות אשת איש נשואה;
זוממי בת כהן (נשואה) ובוועלה.

קפא. א. מה דינו של אביו ואמו ולא עשה בהם חבורה?

ב. בן מהו שיקיז דם לאביו?

א. המכה אביו ואמו אינו חייב עד שיעשה בהם חבורה (ומכה נפש... אם אינו ענין לבהמה, שהרי חייב עליה אף ללא הוצאת דם, תנהו ענין לאדם והיינו מכה אביו), והריהו עובר ב'לאו' משום ... לא יסיף פן יסיף... כשאר כל אדם.

[המכה לאחר מיתה – פטור, שאין כאן עשיית חבורה מאחר ואין הנפש יוצאת במכתו (עפ"י רש"י להלן)].

ב. למדו מן הכתוב שהמכה לרפואה – פטור (מהקש הכתוב מכה אדם למכה בהמה). ומכל מקום סיפרו על רב ועל מר בריה דרבינא שלא הניחו את בניהם לטפל בהם לרפואתם, להוציא קוץ מבושרם או לפתוח בוועה. ופרשו הטעם משום חשש 'שגגת חנק' – שמא תצא חבלה מתחת ידו. כתב הרמב"ם ועוד פוסקים, וכן הובא ברמ"א, שאם אין אחר – מותר לבן להקזו. ואולם הבית-יוסף חולק וסובר (עפ"י הרי"ף והרא"ש) שאין לבן להקזו אם לא במקום פיקוח נפש. ואף לשיטה זו אין בדבר איסור תורה אלא חשש זהירות (ע' שבט הלוי ח"י קנט).

דף פה

קפב. א. מי שנתחייב מלקות או נידוי בבית דין – האם מותר לבנו להעשות שליח ב"ד להכותו ולקללו?

ב. היוצא ליהרג ובא בנו והכהו או קללו – מה דינו של הבן?

ג. היוצא ליהרג ובא אדם אחר והכהו או קללו – מה דינו של המכה או המקלל?

א. שאלה זו שאלו את רב ששת, מהו שיעשה שליח (בית דין) להכות ולקלל (פרש"י: נידוי) לאביו? והשיב להתיר. אבל למסקנא הביאו את דברי רבה בר רב הונא וכן תנא דבי ר' ישמעאל שאסור הדבר – חוץ ממסית שהרי אמרה תורה ולא תחמל ולא תכסה עליו.

נחלקו ראשונים האם אסור אפילו כשהאב לא עשה תשובה על רשעותיו, או דוקא כשעשה תשובה שהוא בכלל 'עושה מעשה עמך'. ולדברי הכל כשלא עשה תשובה – אין הבן נהרג על כך. אבל בשעשה תשובה אין ברור אם גם מתחייב או רק אסור אבל פטור (עפ"י אגרות משה).

ב. היוצא ליהרג ובא בנו והכהו או קללו – חייב מיתה. [ואם מסרבין בו לצאת ואינו רוצה, והבן היה שליח ב"ד לכוף להוציאו – דינו כבסעיף א].

ואולם אם לא עשה האב תשובה, והרי הוא 'אינו עושה מעשה עמך' – הבן פטור (ונחלקו ראשונים האם גם מותר לכתחילה, וכנ"ל).

ג. היוצא ליהרג ובא אחר וקיללו – פטור, מפני שאין זה 'מקוים שבעמך' (ונשיא בעמך לא תאור). הכהו – נחלקו תנאים האם מקשינן הכאה לקללה ופטור [ממלקות], אם לאו. ואם ביישו – חייב לשלם לו בושתו, אפילו אם 'אינו עושה מעשה עמך' (עפ"י רמב"ם ממרים ה,יב).

א. הרמב"ם (ממרים ה,יב) פסק שהמכה פטור, דמקשינן הכאה לקללה. ואף מממון פטור לרב ששת, מלבד דמי בושת (עפ"י ספר הישר לר"ת, תשובה פז).

ב. המכה או מקלל 'טריפה'; המנחת-חינוך הושה ליוצא ליהרג. ובשו"ת אחיעזר (ח"א יט,ב) חלק וסבר שטריפה אינו ממועט משום 'מקוים שבעמך'.

קפג. מה חומר במכה אב ואם מבמקלל, ומה חומר מבמקלל מבמכה?

חומר במכה; לפי דעה אחת, המכה עשה בו שלא 'בעמך' כב'עמך' וחייב על הכאת הורים אפילו אינם בכלל 'עושים מעשה עמך'. ואילו המקללם – פטור.